

Проф. др Благота МРКАИЋ

ТРАГИЧНО У ДРАМИ „БАЛКАНСКА ЦАРИЦА” НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА-ЊЕГОША

1.

Појам трагичног, односно његово тумачење, има дугу традицију, а не ријетко се у различитим приступима и са различитим истраживачким циљевима изнова сагледава и актуализује. Познато је да је ово питање од свога почетка, још од античког доба, интерпретирано у вези са узвишеном драмском врстом – трагедијом, која се на трагичном као свом парадигматском језгру успоставља и структурише.

Дати феномен је тако неодвојив од трагедије „без обзира на то да ли се тумачи у метафизичком, естетичком или књижевно-теоријском оквиру”¹ и то од Аристотеловог одређивања у његовом често помињаном дјелу „О пјесничкој умјетности”.

Трагедија и трагично ту добијају своју препознатљивост и примордијално одређење кроз прелазе главних драмских јунака из „среће у несрећу” односно у свој неизбјежан трагични крај, што изазива двоструко, по природи супротно, осјећање страха и сажаљења са мање или више наглашеним катарзичким конотацијама.

Овакво Аристотелово схватање трагичког задржало се, уз нова шира „естетичка и метафизичка тумачења”, веома дуго и у суштини се није знатније изменило ни приликом бројних каснијих научних настојања, нарочито у епохи романтизма, да се овај феномен у складу са новим сазнањима сагледа и одреди другачије и потпуније.

¹ Љубиша Јерemiћ: *Трагички видови сџаријеџ српскоџ романа*, Београд 1987, стр. 18

Треба подсјетити да су из поменуте епохе нарочито позната схватања Ф. В. Ј. Шелинга, који сматра да се трагично „не налази у устројству одређеног драмског облика, него је то феномен ширег значаја”.²

Осим овог, значајна су још, на примјер, интерпретирања трагичног Ф. Шилера, Шлегела, Золгера, Хегела и других, у којима се, начелно, у доста противурјечним схватањима не скреће, или се мало скреће, пажња на дејство трагичног, већ се све више апострофира „трагично као феномен” који се знатно разликује код појединих писаца трагедија, отприлике онолико колико се разликују њихове поетске визије и уопште стваралачки поступци и домени.

Јасно је при том када је у питању феномен трагичног да се, како назначисмо, незаобилазно ради о „људском страдању, патњи и смрти”.³ Али, и ове константе се разликују по својим узрочницима, природи и утицају на реципијенте, па само њихово пуко присуство није увијек довољно да се препозна као настајање трагичног. То највише због тога што трагично у свом примарном значењу мора да испуни одређене аксиолошке нормативе, посебно етичке критеријуме.

Према тим захтјевима, на што је, како поменуемо, недвосмислено указао Аристотел, а касније су то у својим „естетичким схватањима” темељно разрадили Шлегел и Хегел, трагично се превасходно односи на етички чисте личности које свим својим поступцима стреме узвишеним циљевима, а које стицајем различитих узрока и околности, прецизније због почињене трагичне грешке или кривице, јако пате и трагично завршавају.

Дакле, третман трагичног не могу нипошто завриједити проблематичне, аетичне личности, што је веома примјерено у задатој драми „Балканска царица” (1886).

2.

Како се ово понајбоље дјело Николе I жанровски одређује као романтичарска трагедија⁴ са елементима (одликама) идејне драме, потребно ју је са датог аспекта посебно сагледати и валоризовати.

² Види: Ф. В. Ј. Шелинг: *О трагедији* у књизи „Теорија трагедије”, приредио Зоран Стојановић, Нолит, Београд 1984.

³ Као под 1, стр. 20.

⁴ Радомир Ивановић: *Поезија и историја (Нова кола Николе I Пејровића-Њеџоша)*, „Ријеч”, Институт за језик и књижевност Филозофског факултета у Никшићу (часопис за науку о језику и књижевности II/1-2, стр. 8-9.):

Покушаћемо да то урадимо нешто потпуније и конкретније од досадашњих критичких сагледавања која, колико нам је познато, тумачења трагичног нијесу узимала као главни задатак и циљ.

У „Балканској царици” трагично се јавља као принцип њене тематско-мотивске изградње и значењске цјеловитости настао кроз опјеване трагичне историјске догађаје из друге половине 15. вијека (1465-1490), тј. из посљедњих година Зете за „владу Ивана Црнојевића и његових синова Ђурђа и Стевана” у драми Ђорђа и Станише.

Пјесник-владар Никола I у духу античких трагедија истиче сукоб између браће Станише и Ђорђа око пријестола и неспоразуме и сукоб између Станка и његове вјеренице Данице – кћерке зетског властелина Перуна. Ови типично романтичарски мотиви су тако у драми парадигматски обликовани.

Према природи тог сукоба надахнутог народном пјесмом и народном историјом трагично се највише садржи и експонира у родољубивом и љубавном тематско-мотивском склопу, јер љубав и отаџбина постају пјесникова опсесија и надахнуће.

Главни актери драмске радње вјереници Станко и Даница, за разлику од, на примјер, Хемона и Антигоне у истоименој Софокловој драми (трагедији) дуго су на сцени и одређују се при том карактеролошки, како трагично тумачи Хегел у својој „Естетици”. На тај начин се спознаје и Станкова издаја и Даничино жртвовање, односно саможртвовање као међусобно супротстављена „супстанцијалност њихових циљева”,⁵ чиме се третман трагичног директно доводи у „сферу односа вриједности” на чијој основи се формира драмски есенцијални слој. У „Балканској царици”, супротно поменутој Софокловој трагедији, има при том мјеста за Ерос „као субјективни доживљај”.

Карактеристично је да су у експозицији драме карактеролошке вриједности главних актера, експонирани кроз љубавну мотивику, доста уједначене или „равноправне”, што је и услов, а то је Никола I добро осјетио, да њихово касније разилажење и сукоб добију необично интензиван ток кроз Даничину јаку патњу и, коначно, одлазак у одабрану смрт, што је опет блиско поменутом Хегеловом карактеролошком схватању феномена трагичног.

При развијању драмског трагичног сужеа кроз упоредни третман и спој друштвено-историјског и личног, Даничина патња се свјесно успорава. Она је у тзв. „болној” трагедијској радњи дуго мучена неизвјесношћу и искреним осјећањима, што је истовремено и неизбјежан пут у њен трагичан крај, чиме је остварено прожимање историјске и индивидуалне људске трагике.

⁵ Хегел: „Естетика” III, Графички завод Београд 1975, стр. 628.

У том чину узлазна линија драмске напетости добија свој поетски *crescendo* нарочито у тренуцима Даничине спознаје Станкове дефинитивне издаје, када се интензивира и њено самопознавање и наслућује крај свим даљим илузијама. У настајању и прожимању „неочекиваног” и „неумитног”⁶ тијесно се усклађује историјски поредак са моралним који крунише трагику узвишених ликова какви су у овој драми понајвише Даница и, видјећемо надаље, највећи црногорски јунак Дејан (у драми Деан).

3.

У интервалу када се у заплету драмске радње Станко одаје, односно отворено експонира као властољубац и издајник, назначени експозициони степен етичке равноправности се, под утицајем фактора унутрашње и спољашње иницијације Николе I, брзо мијења и трансформише како, на примјер, трагично схвата J. В. Гете у „неуједначене вриједности”.

Поређењем са појединим другим романтичарским трагедијама, та неуједначеност у „Балканској царици” се сходно менталитету ликова по много чему разликује.

Прије свега, она се умјетнички не прикрива, односно не дистанцира од претпостављене могућности разрјешења, иако се појединим дигресијама и епизодама ретардира, већ се, видјећемо, преко кулминације произведене карактеролошким разликама, одређивањима и поступцима и агоним (сукобом) ликова у смислу античких трагедија чини извјесном.

Конкретно, на дати начин достигнута „неуједначеност супротности” између Станковог и Даничиног карактера разликује се од каснијег тумачења трагичног које, како истичу теоретичари књижевности, карактерише „одбацивање мисли о финалном разрјешењу”.⁷

Осим тога, трагично се у овој драми у доброј мјери формира и манифестује на супротностима које проистичу кроз друштвено-историјске, како рекосмо, идејно-етичке противурјечности главних ликова. Адекватно таквом конституисању трагичног диференцирају се и обједињују у контексту драме два система вриједности:

- а) друштвено-историјски (чињенички) и
- б) карактеролошки, који писац изграђује у складу са својим идејним и етичким критеријумима.

⁶ Књижевни родови и врсте – Теорија и историја II (зборник) Мирјана Миочиновић: Драма као књижевни род у свјетлости Аристотелове „Поетике”, Београд 1987, стр. 57.

⁷ Као под I, стр. 23.

У актуелном сукобу између Станка и Данице, која је трагична и због свог обичног племићког поријекла а тако и инфериорнијег социјалног статуса, те нетрпељивости и раскола у династији Црнојевића, изостала је сукобљеност истих, односно највиших вриједности. То понајвише због тога што је Никола I као пјесник-владар био умногом романтичарски занесен, али и досљедан предању и историји и њиховој традиционалној причи о издају, љубави и родољубљу.

Попут поступања у народној пјесми и у „Горском вијенцу”, на која се писац ове драме угледао, и у складу са својим стваралачким могућностима наслањао своје драмске ликове, сазнајемо да потурчени Иванов син Станко (Скендербег) предводи турску силу на свога брата и оца како би се домогао њиховог владарског трона. У таквом свом креирању трагичког цивилизовани и разборити пјесник-владар, а што му је било умјетнички и животни кредо, односи се врло хумано и респективно према противницима који, као деморалисани агресори, бивају поражени од црногорског оружја, што је у свему адекватно савременим схватањима и тумачењима функције трагичног.

Тријумфовали су као увијек у сличним приликама у Црној Гори: правда, истина, достојанство и храброст над злим силама поробљавања и насиља. Трагично је тако дочарано изворно у црногорским друштвено-историјским приликама (антиномијама), у врло сложеним међусобним односима појединаца, те у њиховом односу према породици, братству, племену и коначно према свом етносу.

У „Балканској царици” убијање тада најбољег црногорског јунака Деана (Дејана) од злочиначке руке Станкове као и Станков покушај убиства Данице приликом њиховог растанка, израз је поменутих антиномичних друштвених и личних вриједности чиме се у одређеној мјери достиже, као у класичним драмама, п р а в а и п о т п у н а т р а г и к а . Она је дакле, у овој драми омогућена непомирљивим сукобом „разнородних вриједности” који производи трагичке дилеме и ефекте, о чему са теоријског аспекта говори француски структуралиста Лисјен Голдман у својој књизи „Скривени бог”.

На том фону у овој драми, што на први поглед звучи парадоксално, трагично на свој начин представља „вриједност по себи”, а што се, извјесно је, потврђује кроз афирмацију позитивних ликова и њихових узвишених етичких вриједности.

Нема у овој драми, треба поново истаћи, трагичког сукобљавања међу носиоцима позитивних вриједности које би било сврха трагичке радње, што би, како је у третману трагичног истицано, и само по себи постало довољно трагично.

Сем личних неспоразума и карактеролошких разлика између Станка и Данице, историјска драмска прича садржи и породичну трагичну династичку неслогу која је Станковом издајом изазвала трагедије ширих размјера.

Аналогно томе, трагично Станковом издајом и турчењем неминовно погађа његовог брата Ђорђа и оца Ивана (Иван-бега), јер су приморани, попут дешавања у Софокловој „Антигони”, да пођу у сусрет својој судбини и ступе у беспопштедан обрачун са братом, односно сином издајником.

Док у Софокловој трагедији завађена браћа у двобоју гину, у „Балканској царици” Станко бива рањен, али га не сустиже заслужена казна, а Ђорђе, знамо, односи, како каже Никола I, уз Божју помоћ, заслужену побједу. Трагизам је у „Балканској царици”, иако Даница трагично завршава, мањи него у „Антигони” у којој се дешавају три самоубиства.

Никола I је своје поетско драмско казивање и поруке утемељио у доброј мјери на историјској трагици свога народа, при чему се обрачун међу браћом уздиже са локалног на универзални значењски ниво као исконска борба између добра и зла.

Послије Станковог пораза у сукобу са братом и оцем драмска тензија се стишава јер сукоб између Станка и Данице се на психолошком плану преноси на сукоб ове црногорске хероине, или како би рекао Лаза Костић „јуначице”, саме са собом. Она прихвата сопствене грјехове и тешку љубавну патњу замјењује грижом савјести због дугог повјерења у превртљивог вјереника, јер бива свјесна неминовног пријекора и осуде јавног мњења, иако није починила кривицу због које би заслуживала осуду или казну.

Открива се тако у драмском епилогу права природа Даничаних осјећања и њеног карактера. Она, у ствари, постаје трагична због својих карактерних врлина и потпуне оданости својој вјери и слободарској народној традицији.

Попут Јелице Пријездине или попут Сестре Батрићеве, рушењем онога у што је вјеровала и у што се највише надала, одлази у одабрану смрт и припада без остатка херојском свијету жене, иако је самоубиство у Црној Гори и са религијског и обичајног аспекта недостојан чин.

Слично раније Његошу, Никола I не само да Даничино испијање трагичне чаше до дна не осуђује, већ је кроз Ђорђево епилошко енкомично слово заслужено уздиже и слави: „А у младе Црногорке/ и њихове њежне груди/ љубав роду кроз вјекове/ нек’ Даничин примјер буди!”⁸

И помињани црногорски јунак Деан (Дејан) као симбол идеалног јунака и родољуба својим витешким држањем и смрћу потврђује чистоту свога бића и своје трагичности. Као у „класичној естетици” дочарана је једна „модификација лијепог” или, конкретније, узвишена слика трагичног преокрета недужне жртве. Тако се, што опет звучи парадоксално, снажно прожимају и једине трагично и лијепо, јер Деанова (Дејанова) смрт, односно „благородна крв”, је тра-

⁸ „Цјелокупна дјела краља Николе I”, Универзитетска ријеч 1989., стр. 517.

гична попут Христове. У том погледу у овој драми у питању је „величина циља” и „величина жртве” чиме је успостављена и њена парадигматска оса.

Неоспорно је да трагично у „Балканској царици” сједињује позитивне карактеролошке особине његових носилаца и њихову досљедност кодексу чојства и јунаштва. Уткано је, чини се, од почетка у њихова бића са неминовним трагичним манифестацијама и исходиштима, јер „Бог није човјеков савезник у борби за надмоћ, него човјеков савезник у трагедији”.⁹

5.

С аксиолошког становишта треба запазити да је у драмској радњи, гдје се трагично најинтензивније успоставља, ту и њена највећа тематско-мотивска пуноћа и естетски ефекат. Тај творачки процес није лишен одређене мисаоне дубине која надграђује и осмишљава историјску природу драмске радње која сама по себи не представља довољан одабир и синхронизацију.

Ипак, кроз историјску оптику својствену романтичарско-трагедијском проседеу драма се уклапа, као већ напоменуемо, у идеолошко-политичке намјере и дипломатско-државничку визију владара-пјесника Николе I. У том циљу скоро неизбјежно за његову стваралачку психологију „Балканска царица” поприма наглашен дидактички карактер уз, у критици у овом дјелу, помињану естетску упросјеченост. При том трагично као свјесно коришћени структурни модус одабране грађе се опире и тешко прилагођава утилитаристичким тенденцијама дјела.

Гдје год је то осјетније урађено, драма је губила на својој сугестивности и језичко-стилској љепоти.

Трагично је на дијахронијском плану постало спона давне историјске прошлости са пишчевим историјским временом, а тако паралелом по сличности и разликама и кључна одредница при валоризацији драмске суштине.

Драмски сплет љубавног и родољубивог остварен на појединачном и друштвено-историјском нивоу стално упућује на иницијалну историјску причу на којој ова трагедија израста и која је у суштини семантичке природе. Тако се успоставља веза између драмског садржаја и пишчеве реалности, или ближе, конзистентност „ситуационог и ширег културно-историјског контекста.”¹⁰ У тој равни директно сучељавање антиподних драмских ликова етичког је карактера и највише доприноси драмској информативности.

⁹ Жарко Видовић: „Његош и косовски завјет у новом вијеку”, Београд 1989, стр. 40.

¹⁰ Као под 1, стр. 19.

Помињани трагедијски догађаји одвијају се успореном узлазном линијом све до кулминирања драмске тензије када су супротстављене стране привидно уравнотежене уз, ипак, већу опасност носиоцима узвишених етичких вриједности, што се обистињује трагичним расплетом: рањавањем и самоубиством Данице и убиством Деана (Дејана) који је архетип црногорског јунаштва и родољубља.

Трагична смрт ових ликова, опет наглашавамо, изазива јако осјећање страха и ужаса. Стиче се утисак да је Никола I, припремајући драмски епилог, иако главног виновника зла, знамо, не стиже заслужена казна, показао доста умјешности у постизању компактности трагичног, без обзира на то што избјегава библијски мотив: Каинов гријех, и тако лик Ђорђа, који не убија свога брата издајника, сигурно уздиже на пиједестал хуманости.

Уношењем датог библијског мотива о сукобу браће апострофирано је вјерско разједињавање у Црној Гори и, што је већ поменуто, драмска радња је тако доведена до климакса. У суштини, на тај начин разједињавање на вјерској основи најбоље илуструје и потврђује династичку трагику која неминовно доводи до опште народне трагичности.

По природи драмских догађаја и нарочито по третману главних јунака, „Балканска царица” у читавој својој садржинској структури не припада трагедији, јер су у њој, у тадашњем времену мелодраме и идејне драме, видно заступљене велике и значајне идеје препознатљиве нарочито у настојању до несавршенства свијета и живота, између осталог, превазилажењем вјерске мржње и разлика треба мијењати.

Наш писац је у креацији датог феномена трагичног, без обзира на запажену „осредњост” знатног броја стихова и присуство „депоетизованих пасаж”, користио многе готове обрасце и формуле из усменог народног стваралаштва као и поједине директно преузете или извјесно модификоване сегменте (као интертекст) из „Горског вијенца”. Остао је при том испод њихове умјетничке вриједности, али је успостављајући визију трагичног сачувао моралне адекватне и континуитет црногорског борачког живота и свога „херојског доба”, што је нарочито допринијело обједињавању његовог продукционог и рецетивног модела.

Очито је да се природа и карактер остварене трагедијске комуникације и информативности огледају и у лакоћи с којом традиционални облици фолклорне имагинације „освајају личне и духовне просторе у драмским стиховима”.

Ове и друге сагледаване одлике датог дјела при оваплоћењу трагичног потврђују Николу I Петровића-Његоша као досљедног поштоваоца традиције, коју у складу са својом емоционалистичком естетиком саображава главним „премисама романтизма” као његов „последњи изданак”. Све је то у драми, а и у читавом књижевном дјелу овога писца, настало под утицајем како „наративне културе” тако и домаћег и европског „скриптивног културног модела”.

Трагично се и овим путем, нарочито уз присуство њеног шекспировског завршетка, у значајној мјери одликује романтичарским саосјећањем „писца са читаоцем”. У том погледу је, увјерили смо се, карактеристично апострофирање трагичног у карактеру, одредијељењима и конкретним поступцима ликова, остварено епиденктичким говором који је својом химничношћу намијеђен више „памћењу него читању” и који је саобрађен реципијентима „појединачне и колективне мнемотехничке моћи”.

*

На крају се може сажети да је трагично у „Балканској царици” главни начин коришћења драмске грађе и основни принцип њеног тематско-мотивског усклађивања и обликовања, те развијања монолога и главног изражајног облика – дијалога који се одликује архаичном реторичношћу драмског говора у коме је присутна строгост „одбране и напада” својствена црногорском културном ареалу у коме се правремена, умна и лијепа ријеч од вајкада високо цијени и уважава.

Сагледаване манифестације трагичног и умјетничка утемељеност „Балканске царице” на овом феномену у суштини не мијења позната мишљења о њој, али у функцији је, надамо се, ревалоризације њених укупних вриједности у оквирима романтичарске трагедије у чијем жанровском систему налази своје препознатљиво мјесто.

Prof. Blagota MRKAIC, D. Sc.

TRAGIC ELEMENTS OF “THE TSARINA OF THE BALKANS”
- A PLAY BY NICHOLAS I PETROVIĆ

Résumé

“The Tsarina of the Balkans” a play by Nicholas I Petrović - Njegoš, classified by its genre into romantic tragedies with the elements of drama of ideas, has been developing and shaping its themes and motives upon the tragic elements, as its basic structural and semantic core.

The given phenomenon has been founded and artistically exposed mostly through the motives of love and patriotism by which the playwright is thoroughly obsessed and inspired. And, it is on that ground in the drama, highly appraised to be the most prestigious play written by Nicholas I, that an interweaving and harmonizing of historical and solemn ethical distinctions takes place, of which the latter are typical of positive characters,

first of all, Danica, a Montenegrin heroine and Dean (Dejan) a famous brave man, represented as an archetype of Montenegrin heroism.

And, adequately, two fundamental systems of values have been differentiated and united: a socio-political and a characterological one which the playwright creates and presents in accordance with his ideological views and ethical criteria rooted in the famous traditional values of “čojstvo” and heroism. No tragic conflicting among the bearers of positive values appears what would be tragic enough by itself.

A historical conflict among the brothers caused by their different religious faith, of a younger Stanko (Skenderbej) a convert to Islam, and an elder one Djordje Nicholas I, has been raised from the local to a universal level, as a primordial fight between the evil and the good. The drama, however, does not assume in its entirety, the meaning and the character of a tragedy, as the playwright avoids to introduce a sin of Cain, but instead brings up some significant ideas recognizable by his insistence that, only by overcoming religious differences and hatred, the imperfectness of this world and life could be changed.